

Klasik Türk Edebiyatında “Neheng” Kelimesi Üzerine

Ayşe YILDIZ*

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı metinlerinde rastlanan *neheng* kelimesi, yaygın olarak kullanılan sözlüklerin ve klasik Türk şiirine yönelik şerh ve anlamlandırma çalışmalarının hemen tamamında “timsah”la karşılanmıştır. Ancak klasik edebiyatın kimi metinlerinde yer alan “neheng”, *bahr*, *derya* hatta *muhît*, *kulzüm*, *lücce* ve *umman* gibi bir kısmı sadece okyanus anlamına gelen kelimelerle birlikte geçer.

Nehengin saç ve gözyaşı benzetilenleriyle birlikte kullanımında “timsah” olarak yorumlanması mümkün bir anlamı vardır. Fakat *neheng*; av, inci, dalgıçlık, sese karşı duyarlılık, heybet, azamet, gemilerle yarış yapma, okyanusun suyunu bitirecekmişçesine içme gibi özelliklerle beraber kullanıldığında kelimenin timsah olarak yorumlanmasının imkânsızlığı ortadadır.

Bu çalışmada, klasik Türk edebiyatı metnlerinin bağlamından hareketle, *neheng* kelimesinin yaygın anlamı dışındaki anlamlarının sorgulanması amaçlanmaktadır. Bunun için 14-19. yüzyıla ait divan, mesnevi ve tezkirelerden oluşan edebî metinlerin taranması yoluyla elde edilen çoğu manzum 122 örnekte, “neheng”in anlam katmanları, benzetme ilgisini göz önünde bulundurularak hem sözlükler hem de metinlerin bağlamından hareketle yeniden yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, *neheng*, okyanus, timsah, balina.

ABSTRACT

On the word “Neheng” in the Classical Turkish Literature

The word “neheng” in the Classical Turkish literature has been defined as “crocodile” in nearly all common dictionaries and in the works of annotation and interpretation in Classical Turkish poetry. However, the word “neheng”, in some texts of the Classical Literature, is used together with the words of “bahr, derya” even “muhît, kulzüm, lücce and umman”, some of which only mean “ocean”.

* Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ANKARA, e-posta: yildiz@gazi.edu.tr

In addition to its possible meaning of “crocodile” when used together with the words such as hair and tear, the word “neheng” is also used together with the words such as hunt, pearl, diving, sensitivity to sound, majesty, arrogance, ship competitions, drinking water as if one would drink the whole water of an ocean. It is clearly impossible to interpret the word “neheng” as “crocodile” in such couplets.

The present study aims at analysing the uncommon meanings of the word “neheng” in the light of the Classical Turkish literature texts. To this end, 122 samples -most of them being poetic samples- were obtained by searching the 14th -19th century literature. In this study, the semantic stratum of the word “neheng” is interpreted in the context of both dictionaries and texts and by taking into consideration the resemblance relationships.

Key Words: Classical Turkish poem, the word *neheng*, ocean, crocodile, whale.

Giriş

N*eheng*, klasik Türk edebiyatı metinlerinde sıklıkla karşılaşılan bir hayvan adı olmamakla birlikte, klasik edebiyat araştırmacılarının aşına olduğu bir kelimedir.

Gerek klasik şiir şerh ve açıklamalarına yönelik çalışmalarda¹ gerekse klasik edebiyatla uğraşanların sıklıkla kullandıkları sözlüklerde *neheng* kelimesi hemen daima “timsah” ile karşılanmış ve şiirler bu anlam çerçevesinde açıklanma yoluna gidilmiştir. Ancak klasik edebiyatın kimi metinlerinde yer alan *neheng*; bahr, derya hatta muhî, kulzüm, lücce ve umman gibi bir kısmı sadece okyanus anlamına gelen kelimelerle birlikte geçer.

Nehengin saç ve gözyaşı gibi benzetilenlerle birlikte kullanıldığı, timsah olması muhtemel bir anlamı vardır. Öte yandan *neheng*, av, inci, sedef, dalgıç ve ordu kelimeleri çerçevesinde sese karşı duyarlılık, gri-gümüş renk, korkunçluk ve heybetli oluş, gemilerle yarış yapma, okyanusun suyunu bitirecekmişçesine içme gibi özelliklerle beraber timsah olarak yorumlanması mümkün olmayan beyit/cümlelerde yer alır. Bu doğrultuda klasik edebiyat metinlerinde geçen *neheng* kelimesinin anlam katmanları hem sözlükler hem de metinlerin bağlamından hareketle yeniden yorumlanmaya çalışılacaktır. *Neheng* kelimesinin kimi metinlerde timsahla örtüşmeyen anlamı, Yakînî'nin rüya yorumlarına dair *Tabir-nâme*² isimli eserinde *neheng* ve *timsahı* için açık bir ayırımı gidilmesiyle de paralellik gösterir.³

1 Bkz. (Sefercioğlu 2001:429); (Kurnaz 1996: 224, 321, 431, 527, 528); (Tolasa 2001:164-462); (Çavuşoğlu 2001: 280).

2 Yakînî, *Tabir-nâme*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y 399.

3 (...) kırkyedinci bâb balık, neheng, kurbağa, yengeç, timsâh bu dürler cân-âvârlar görmek

“Neheng” Kelimesine Sözlüklerde Verilen Anlamlar

Sözlüklerde *nehenge* verilen anlamlara baktığımızda bunun edebî metin çözümlenmelerinde kelimeye verilen anlamla paralel olduğu görülür. Çoğunlukla *neheng*, nadiren *niheng* (Toparlı 2000: 774); (Steingass 1975: 1439); (Şemseddin Sami 1989: 1477); (Şemseddinoğlu Mustafa 1310: 215)⁴ okunan kelimeye⁵ sözlüklerde ilk olarak “timsah” karşılığı verilmiştir (Toparlı 2000: 774); (Devellioğlu 1993: 819); (Ayverdi 2005: 2326); (Redhouse 2001: 2115); (Mehmed Salahî 1313: 597); (Kanar 2000: 1207); (Steingass 1975: 1439); (Şemseddin Sami 1989: 1477); (Şemseddinoğlu Mustafa 1310: 215)⁶; (Dehhoda, CD); (İbrahim Cûdî Efendi, 2006: 415).

Sözlüklerin *neheng* madde başı çerçevesinde alt madde karşılığı olarak gösterdiği anlamlar şunlardır: *kalem (hâme)* (Toparlı 2000: 774), (Öztürk vd. 2000:1439), (Redhouse 2001: 2115); *kılıç (neheng-i sebz, neheng-i siyah)* (Öztürk vd. 2000:1439), (Steingass 1975: 1439), (Redhouse 2001: 2115); *balık burcu (neheng-i felek)* (Öztürk vd. 2000: 1439); *yengeç burcu (neheng-i felek)* (Öztürk vd. 2000: 1439); *köpek balığı (a shark)* (Redhouse 2001: 2115), (Steingass 1975: 1439); *su ejderhası ya da canavara benzer bir yaratık (a dragon or similar monster)* (Steingass 1975:1439); *denizati, su atı* (Dehhoda CD); *gökyüzü* (Steingass 1975: 1439); *zaman* (Steingass 1975: 1439); *şans* (Steingass 1975: 1439) ve *dünya* (Steingass 1975: 1439). Yalnız Burhan-ı Katı’da *neheng* kelimesi için “şîr-i âbî” (su aslanı) karşılığı öncelikle verilmiş, timsah daha alt anlam olarak kaydedilmiştir. Fakat açıklamanın yapıldığı kısımda fizyolojik özellikleri verilen hayvanı timsah olduğu açıktır. Zaten Türkçede karşılığının timsah olduğu da madde sonunda belirtilmiştir⁷. Sözlüklerde tamlamalı yapılarla kelimeye

(5b). (...) kırk ikinci bâb balık, neheng, kurbağa, kablubağa ve yengeç ve timsâh ve deniz cân-âvârların görmek. Muhammed İbn Serîr eydür: Her kim görse bir büyük balık eline gire, câriye eline gire. Ve görse bişmiş balık yirdi, helâl mâl eline gire. Neheng görse ulu düşmândur. Ve görse neheng anı suya çekerdi, uğrıdan ve harâmîden sakınmak gerek. Ve görse neheng etin yirdi düşmân mâlından eline gire. Timsâh ulu düşmândur. Görse kurbağa etin yirdi, helâl mâl eline gire. Ve çok kurbağa görse, yir üstinden ‘azâb ola. Kablubağa görse zâhidlerdür ‘âbidlerdür ve görse etin yirdi bir zâhid kişiden bir fâ’ide görse gerekdür. Ve çok kablubaga görse ‘âlimler evinde cem’ olalar. Yengeç bütün himmetlü kişilerdür. Ve görse yengeç tutmuş, düşmânına zafer bula. Ve görse yengeç etin yirdi zahmetle mâl eline gire (Yakînî, Y 399:27b).

4 Burada “timsah” kelimesi niheng şeklinde okunmuştur.

5 Mehmed Salahî, *Kamus-ı Osmanî*’de “niheng” şeklindeki okumanın doğru olmadığını kaydeder (s. 597).

6 Arapça kökenli kelimeleri barındıran bir sözlük olduğu için “timsah” kelimesinin karşılığı “neheng” şeklinde yer almaktadır.

7 “*Tabi atı* üzere altmış endâze boy sürer derler. Bir nesne ekl ederken hilâf-ı âde üst çenesini tahrik eder. Derler ki su kenârında yumurtlayıp kum içine gömer. Yavru çıktıkda suya yetişirse neheng-beççe olur. Yetişmezse sunkur olur. Postunu alıp bir karyesini dolanıp ba’dehu bir mahalde ta’lik olunsa o karyeye dolu nâzil olmaz. Yağıyla bir fitil düzüp su kenarına yaksalar onda olan kurbağa bir dahi şamata eylemez. Yağından koç koyununun tepesine tilâ olunsa

yüklenen anlamlar bir tarafa bırakılacak olursa; ikincil anlam olarak gösterilen *köpekbalığı*, *denizaslanı* ve *denizatının*, timsah olarak yorumlanamayan beyitler için alternatif oluşturabileceği akla gelebilir.

Denizatı (hippocampus), başı at başına benzeyen, suda dik duran, kuyruk yüzgeci olmayan, 10-15 cm boyunda bir deniz hayvanı olarak tanımlandığı için metrelerce uzunluğunda ve heybetli olduğu söylenen *neheng* yerine kullanılmış olamaz. Denizaslanı⁸, ürkütücü ve yırtıcı bir hayvan olmakla birlikte yaşadığı yer itibarıyla klasik şiirin coğrafyasındaki benzetme unsurlarına ilham kaynağı olması mümkün görünmemektedir. *Neheng* kelimesinin ikincil anlamı olarak Redhouse ve Steingass sözlüklerinde verilen köpekbalığı seçeneği, köpekbalığının yaşadığı coğrafya ve gösterdiği özellikler dikkate alındığında, klasik edebiyat metinlerinde timsahla karşılanması mümkün olmayan *neheng* kelimesinin anlamlarından biri olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak, Tebriz ve Bakû baskılı kimi sözlüklerde kelimeye, “son derece büyük, iri, kocaman, azman” (Altaylı 1994: 912); “büyük ve kocaman su hayvanı” (Salehpur 1370: 1454) anlamları verilmiş ve “balina” (Salehpur 1370: 1454) birincil anlam, timsah (Salehpur 1370: 1454) ikincil anlam olarak kaydedilmiştir. Aynı sözlüklerin Türkçe-Farsça dizilişinde balina kelimesinin ilk anlamı balık, *neheng*; timsah kelimesi ise timsah (crocodil) olarak kaydedilmiştir (Gülkarian 1375: 40, 513); (Olgun vd. 1350: 20, 456). Azerbaycan sahasında kaleme alınmış Seyyid Azim Şirvanî Tezkiresi Râcî biyografisinden alıntılanan aşağıdaki Farsça beytin Türkçeye çevirisinde kelimenin balıkla karşılandığı görülmektedir:

“Yûnusâsâ zi-Mısr-ı dâr-ı fenâ

Be-dehân-ı neheng-i ‘ukbâ reft

(Yunus gibi fani dünyanın Mısır’ından ebediyet balığının ağızına gitti.)”, (Bayram 2005: 201).

Yukarıdaki beyitte her ne kadar “balık”la karşılanmış olsa dahi *neheng*, Yunus Peygamber’den ötürü Arapçası *hut* Latincesi *delphinidae* olan balina⁹ sını-

sâ’ir çoqlar onu gördükte firâr ederler. Bu cânver Türkîde dahi timsâhla ma’rûftur. Mısır’da Nil sevâhilinde kesîrdir” (Öztürk vd. 2000:1439).

8 Denizaslanı (*Otaria flavescens*), 2,5 m boyunda ortalama 300 kg ağırlığında Amerika’nın kuzeybatı kıyılarında yaşayan ve sık renk değiştiren etçil bir memeli türüdür.

9 Okyanusların en büyük canlısı olarak kabul edilen balinaların konumuzu ilgilendiren özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Balinalar yavrularını doğurup emziren deniz memelilerindedir. Deri altında bulunan 7-35 cm arasındaki yağ tabakası hem ısı yalıtımını sağlayan hem de darbelerle karşı balınayı koruyan bir fonksiyona sahiptir. Su yüzeyinde kalabilmek amacıyla kemikleri çok incelendiğinden karaya çıkmaları mümkün değildir. 1-33 m arasında değişen boyları ve 135 tonu bulabilen ağırlıklarına rağmen en iyi yüzen memeli hayvanlardır. Akciğer solunumu yapmalarına karşın okyanusun derinliklerine dalabilme ve 1000 m’den avlarını çıkarabilme özelliklerine sahiptirler. Akciğer solunumu yaptıklarından nefes alabilmek için sık sık su yüzeyine gelirler. Kullanılmış havayı da burun deliklerinden dışarı fıskırtırlar. Deniz yüzeyinde sadece başları ve sırtları görülür ancak yunuslar vücutlarını tümüyle suyun dışına çıkarırlar. Balinalar, yağları nedeniyle MÖ 1500’lü yıllardan beri avlanmışlardır. Balina yağının, en

findan yunus balığı olmalıdır. Yine *Kadı Burhaneddin Divanı*'ndaki şu beyitte de “niheng”in balık anlamında kullanıldığı görülmektedir:

İşkun od u yaşum deniz u dilberüm balıh

Himmet bu od u sunun içinde niheng ola, (Ergin 1980: 140).

Klasik Türk Edebiyatı Metinleri¹⁰ Bağlamında “Neheng”

14-19. yüzyıllar arası çoğu manzum metinlere dair yapılan tarama sonucu, içinde *neheng* kelimesi geçen 122 beyit/cümle tespit edilmiştir.¹¹ Bu beyit/cümleler, *nehengin* metinde benzetilen olarak kullanıldığı kavramlar ve anlam

önemli işlevi ve balinaların avlanma sebebi, bu yağın elektriğin olmadığı dönemlerde lambalarda yağ olarak kullanılmasıdır. Daha sonraki dönemlerde ise sabun ve margarin üretiminde kullanılmak üzere avlanmaya devam edilmiştir. Balinalar, deniz ve okyanusların yanı sıra büyük akarsuların denize yakın havzalarında bulunabilir (Demirsoy 1992: 729-732).

Yunuslar da dişli balinalar alttakimindedir. Delphinidae ya da Türkçede yunus dediğimiz balinalar, sese karşı oldukça hassastır. Denizlerde ve kimi nehir ağzlarında yaşayan yunuslar, çok hızlı yüzer, sudan dışarı sıçrar ve göç ederler. Başlıca besinleri, balık, mürekkep balığı, kılıç balina, penguen, denizaslani ve diğer balinalardır. Gruplar halinde yüzer, eşzamanlı olarak suda sıçrarlar. Özellikle gemilerin dümen suyunda yüzmeyi severler. Yunusların ayrı bir cinsi olan siyah yunuslar da çok hareketli oyun oynamayı seven, insanlara ve kayıklara yaklaşabilen canlılardır. Balina cinsleri içinde taşıdığı özellikler itibarıyla klasik şiirdeki *neheng* kelimesinin anlam katmalarını aydınlatmaya yarayacak ilginç özellik taşıyanlardan biri de kaşalotlardır. Genellikle sadece mürekkep balığı ile beslenirler. Mürekkep balıklarının sindirilmeyen kısımları bağırsakları aracılığı ile dışarı atılır. Gri-siyah renkteki bu sıvı bir süre sonra değişikliğe uğrayarak amber adı verilen kozmetik maddesini oluşturur. Amber, dalgalarla kıyılara sürüklenir. Kaşalotlar, Akdeniz'de en sık rastlanan balina türü olarak bilinir (Demirsoy 1992: 732-744).

10 *Neheng* kelimesinin anlam katmanları sorgulanırken şu eserler taranmıştır:

Karamanlı Aynî Divanı (haz. Ahmet Mermer); *Azmi-zâde Hâletî Divanı* (haz. Bayram Ali Kaya); *Bâkî Divanı* (haz. Sabahattin Küçük); *Bâlî Divanı* (haz. Betül Sinan); *Emrî Divanı* (haz. Yekta Saraç); *Fıganî Divançesi* (haz. Abdülkadir Karahan); *Fuzulî Divanı* (haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur); *Gelibolulu Âlî Divanı* (haz. İsmail Hakkı Aksoyak); *Hayalî Bey Divanı* (haz. Ali Nihad Tarlan); *Lebib Divanı* (haz. İdris Kadioğlu); *Mezakî Divanı* (haz. Ahmet Mermer); *Nâşid Divanı* (haz. Ömer Zülfe); *Nefî Divanı* (haz. Metin Akkuş); *Neşatî Divanı* (haz. Mahmut Kaplan); *Nevî Divanı* (haz. Mertol Tulum- M.Ali Tanyeri); *Sâkib Mustafa Dede Divanı* (haz. Ahmet Arı); *Şeyhî Divanı* (haz. Mustafa İsen- Cemal Kurnaz); *Tâcî-zâde Cafer Çelebi Divanı* (haz. İsmail Erünsal); *Usulî Divanı* (haz. Mustafa İsen); *Üsküdarlı Sırrî Divanı* (haz. Şevkiye Kazan); *Üsküplü İshak Çelebi Divanı* (haz. Mehmed Çavuşoğlu-M.Ali Tanyeri); *Yahya Bey Divanı* (haz. Mehmet Çavuşoğlu); *Ahmed Paşa Divanı* (haz. Ali Nihad Tarlan); *Antepli Aynî Divanı* (haz. Mehmet Arslan); *Nevî-zâde Atayî Divanı* (haz. Saadet Karaköse); *Revânî Divanı* (haz. Ziya Avşar); *Süheylî Divanı* (haz. Esat Harmancı); *Tokatlı Kânî Divanı* (haz. İlyas Yazar); *Adnî Divanı* (haz. Bilal Yücel); *Gelibolulu Âlî- Tuhfetü'l-üşşâk mesnevisi* (haz. İsmail Hakkı Aksoyak); *Şeyh Câlîb- Hüsn ü Aşk* (haz. Orhan Okay- Hüseyin Ayan); *Lamîî Ferhâd-nâme* (haz. Hasan Ali Esir); *Manisalı Cami- Mahabbet-nâme* (haz. Esat Harmancı); *Gelibolulu Âlî- Riyazü's-salikin* (haz. Mehmet Arslan-İsmail Hakkı Aksoyak); *Rûmî- Şîrîn ü Şîriyye* (haz. Doğan Enfel-Feryal Korkmaz); *Vuslatî Ali Bey, Gaza-nâme-i Çehrîn* (haz. Mustafa İsen-İsmail Hakkı Aksoyak); *Behişti Sinan Çelebi- Heft Peyker* (haz. Şener Demirel); *Mustafa Çelebi-Varka ve Gülşah* (haz. Ayşe Yıldız); *Firdevsî-i Tavîl- Münazara-i Seyf ü Kalem* (haz. Ahmet Tanyıldız); *Ahmed-i Ridvan- Husrev ü Şîrîn* (haz. Orhan Kemal Tavukçu); *Ömer bin. Mezid-Mecmuatü'n-nezâ'ir* (haz. Mustafa Canpolat); *Sinan Paşa-Tazarru-nâme* (haz. Mertol Tulum); *Seyyid Azim Şirvani Tezkiresi* (haz. Ömer Bayram); *Aşık Çelebi- Meşairü's-şuarâ* (haz. Filiz Kılıç); *Rıza Tezkiresi* (haz. Gencay Zavotçu); *Ahdî- Gülşen-i Şuarâ* (haz. Süleyman Solmaz).

11 Örnek sayısının çok olması sebebiyle metnin bağlamı içerisinde “timsah” anlamına gelen örnekler ile hem timsah hem de balina olarak yorumlanması mümkün örnekler elenmiş, timsah olarak anlamlandırılması mümkün olmayan örneklerden yapılan seçimler makaleye dâhil edilmiştir.

ilgilerine göre tasnif edilmiş ve yüzyıllar içinde nasıl bir seyir izlediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Örnek metinlerden hareketle *nehengin* dokuz farklı kategoride benzetilen olarak kullanıldığı görülmüştür. Aşağıdaki alt başlıklar bu kategorilere göre seçilmiş metin örneklerini değerlendirmektedir.

I. “Nehengin” Âşık/Sevgiliye Dair Benzetilen Olduğu Kullanımlar

Beşi 15. yüzyıl dördü 16. yüzyıl ikisi 17. yüzyıl ve biri de 18. yüzyıla ait olmak üzere toplam 12 beyitte *neheng* sevgili ya da âşıka dair bir benzetilen olarak görülür. Altı beyitte sevgilinin saç, bir beyitte sevgilinin gamzesi, bir beyitte sevgilinin gözünün fitnesi, iki beyitte âşıkın gözyaşı, bir beyitte âşıkın vücudu/bedeni bir beyitte de âşıkın âhının benzetilenidir.

Neheng bu başlık altında, daha çok sevgilinin saç, gözü, gamzesi ve âşıkın gözyaşının benzetilenidir. Söz konusu benzetmelerdeki şekil ilgisi ve beyitlerde timsahın yaşamasının mümkün olduğu nehir –özellikle Nil nehri– vb. yerlerin varlığı kelimenin timsah olarak yorumlanmasını mümkün kılar. *Nehengin* sadece timsah anlamıyla yorumlanabileceği kullanımlar çoğunlukla 15. yüzyıla ait örneklerdedir.¹²

15. yüzyılda Ahmed Paşa, Adnî ve Taci-zâde Cafer Çelebi’den alınan toplam dört beyitte *nehengin* sevgilinin saçının benzetileni olduğu ve Nil, kenâr-ı âb, nil-gûn ve derya ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu da Nil timsahları sebebiyle kelimenin timsah anlamını akla getirmektedir.¹³ 15. yüzyılda sevgilinin saçının benzetileni olarak daha sık karşımıza çıkan *neheng*, bu benzetme ilgisyle - taradığımız metinlerden- 16. yüzyılda sadece *Hayalî Divanı*’nda görülür.

Ey hayâl-i zülf-i yâr itdün gözümden çün güzer
Var neheng-i bahre ta’lîm it şînâverlik yolın

Hayalî Beg Divanı, (Tarlan 1992: 224)

(Ey sevgilinin zülfünün hayali, madem gözümden gittin, git denizin balinasından yüzücülük öğren.)

12 Mesela 15. yüzyıla ait aşağıdaki üç beyitte *nehengin* timsah dışında bir canlı olarak yorumlanması mümkün değildir.

Cemâli gülşeni içre gözü iki âhû

Kenâr-ı âb-ı iz’arında zülfü iki neheng (*Ahmed Paşa Divanı*, s. 49).

Hayâl-i turrası çeşimimde raks urur sanasın

Ki baş götürüben oynaya Nil içinde neheng (*Ahmed Paşa Divanı*, s. 163).

Geçdüğünce âb-ı çeşmümden hayâl-i zülf-i dost

San neheng-i nil-gündür oynayup mâdan geçer (*Adnî Divanı*, s. 37).

13 23 türü bulunan Timsah (Crocodil) familyasının başlıca türü bugün Orta ve Güney Afrika ile Madagaskar’da bulunan boyları 7 m’ye ulaşabilen Nil timsahı (*Crocodilus Niloticus*)dır. Nil timsahları, timsahların en büyük türleri olup ağırlıkları 1000 kg’ı bulabilmektedir. Sırtında küçük siyah benekleri olan koyu tunç yeşili rengindedir. Vücudunun alt yüzeyi kirli sarıdır. Nil timsahlarına eskiden Mısır’da kutsallık atfedilmiş hatta mabut gözüyle bakılmış ve Eski Mısır’da bir şehrin adı (Creodilopolis) da buradan gelmiştir. İnsanlar, eti ve derisi için timsahı avlarlar. Nil timsahının aşağı Mısır’da artık görülmemesinin nedeni de bu avlanmadır. Bugün Nil timsahı ender örnekler dışında Kuzey Afrika’da bulunmaz. Nil timsahının asıl yaşadığı yer artık Madagaskar’dır. Nil timsahının bir özelliği de eti taze olarak yememeleri, önce nehir kıyısında çürütüp sonra yemeleridir. [Erişim] <http://www.hayvanansiklopedisi.com/Asil-Timsahlar.html> (05.05.2008); (Demirsoy 1992: 177).

Âşıkın gözyaşı ve sevgilinin saçı *bahr* ve *neheng* kelimeleri ile ilişkilendirilerek beyit kurulmuştur. 15. yüzyıldaki örneklerde Nil nehrinden olsa gerek *neheng* kelimesinin timsah olarak düşünülmesi daha olası iken Hayalî'nin beyitlerinde geçen *bahr* ve *şinâverlik* kelimeleri sebebiyle timsah anlamı uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. *Bahr*, yaygın deniz anlamının ötesinde büyük göl veya nehir anlamına da sahiptir. Öte yandan timsahlar avlarını yakalama sırasında çok hızlı hareket edebilmelerine rağmen aralıksız olarak çok iyi yüzemezler. Bu yüzden “Var neheng-i bahre ta'lim et şinâverlik yolun” mısraının geçtiği beyitte *neheng* kelimesinin timsah olma ihtimali, balina sınıfından bir canlı olma ihtimalinden daha zayıftır.

Mahabbet içre giriftâr-ı hecr olan 'âşık
Denizlere düşüb en tu'me-i neheng oldı

Bakî Divanı, (Küçük 1994: 306).

(*Âşk içinde ayrılığa giriftar olan âşık, denizlere düşüp balınaya lokma oldu.*)

Bâkî'nin bu beytinde de “denizler” ifadesi *nehengin* balina anlamını düşündürmektedir.

II. “Neheng”in Savaş ve Mücadeleye Dair Kavramların Benzetileni Olduğu Kullanımlar

Bir ordunun düşmanlarına korku salarak savaşa gidişi, zırhlardan örülmüş savaş elbisesinin içinde kan dökücü şekilde savaşması ve memduhun heybetinin anlatıldığı kullanımlar¹⁴ bu başlık altında değerlendirilmiştir. Tarağığımız klasik edebiyat metinleri içinde *neheng* kelimesinin savaş, mücadele ve bunlarla ilgili kavramlar etrafında 15-19. yüzyıla ait 49 örnek beyit/cümle tespit edilmiştir. 15. yüzyılda Firdevsî-i Tavîl'in *Münazara-i Seyf ü Kalem* ve Rumî'nin *Şîrin ü Şûriye*'sinde bu anlam ilgisıyla yer alan *nehengin* balina olarak yorumlanmasını gerektirecek bir ipucu yoktur. 16. yüzyılda *Meşâirü ş-şuarâ*, Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah*'ı, Manisalı Camii'nin *Muhabbet-name*'si, *İshak Çelebi Divanı*, *Figânî Divanı*, *Usulî Divanı*, *Yahya Bey Divanı*, *Behiştî Divanı*, *Bakî Divanı*, Lamiî'nin *Ferhad-nâme*'si ve *Âlî Divanı*'nda toplam 26 cümle/beyitte *neheng* kelimesi savaş ve savaşla ilgili kelimeler etrafında kullanılmıştır. Bu metinlerde *nehengin* geçtiği beyit/cümlelerde kelimenin timsah olarak yorumlanmasının mümkün olmadığı kullanımlar için seçilen örnekler aşağıdadır:

14 Neheng kelimesinin heybet ve azamet anlatan kullanımlarına Anadolu sahası dışındaki Türk edebiyatında da rastlanır. Azerbaycan sahasında Refiq Zeka Xendan, Menim Ustadların adlı şiirinde örnek aldığı şairleri sıralarken Nizami'ye de yer vermiş ve onu “neheng’e benzetmiştir: [...] Üstadım olub neheng Nizami,

Her cilvesi bir çeleng Nizami! [...]

Refiq Zeka Xendan http://ekitap.kulturizm.gov.tr/Tempdosyalar/109865__refiqzeka-xendan.pdf, s.4. (28.07.2008)

“Zehr-âb-ı tîg-i sehnâki havfından neheng-i deryânun zehresi çâkdür”.
Meşâirü’ş-şuarâ, Sultan Selim biyografisi (Kılıç 1994: 71).
(*Korku dolu kılıcının zehirli/acı suyunun korkusundan deryanın balinasının ödü kopmuştur.*)

Telh olduğına kâm-ı bahr bu durur sebeb
Su oldu havf-ı tîgun ile zehre-i neheng

Figânî Divanı, (Karahan 1966: 4).

(*Denizin damağının acılaştırmasının sebebi, senin kılıcının korkusu ile balinanın ödünün kopup suya karışmasıdır.*)

Figânî’ye ait beyit, Meşâirü’ş-şuarâ’daki örnekle aynı benzetme ilgilerine dayanmaktadır. *Neheng*, memduhun heybet ve öfkesini vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Memduhun kılıcının zehirli/acı suyundan deryanın *nehengi* korkuya kapılmış ve ödü kopmuştur. Memduhun savaşçı kişiliğinin övüldüğü, düşmanlarına korku saldıran dile getirildiği bu cümlede “derya” ve “acı/tuzlu” su ile birlikte kullanıldığından *neheng* kelimesine timsah anlamı yüklemek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu örnekteki *nehengi* “balina” anlamıyla yorumlamak gerekecektir.

Deryâ-yı Kulzüm içre yahod bir nehengdür
Cân-ı adûyı kılmaga her dem şikâr tîg

İshak Çelebi Divanı, (Çavuşoğlu vd. 1990: 29).

(*Onun kılıcı Kızıl Deniz’de düşmanın canını her an avlamaya hazır bir balınadır.*)

İshak Çelebi Divanı’ndan alınan örnek, memduhun savaşçılığı konusunda övüldüğü bir beyittir. Düşmana hamle yapmak için sürekli kılıcı havada olan memduh, Kızıl Deniz içindeki bir *nehenge* benzetilmiştir. Kızıl Deniz ifadesi *nehengin* balina olabileceğini düşündürmektedir.

Demürden tağa dönmiş cevşenin geymiş sipâhiler
Cihânda görmeyen görsün neheng-i bahr-i ‘Ummânı

Yahya Bey Divanı, (Çavuşoğlu 1997: 72).

(*Sipahiler zırhlarını giyerek demirden bir dağa dönmüşler. Umman Denizi’nin balinasını dünyada görmemiş olan varsa görsün.*)

Yahya Bey’e ait beyitte savaşçıların zırlı hâlleri, *nehenge* benzetilmiştir. Her ne kadar zırlı, şekil itibarıyla timsahı akla getirse de beyitlerde geçen deniz isimleri (Umman Denizi) ve balinaların çok sert derilere sahip olması beyitteki *neheng* kelimesinin balina olabileceğini düşündürmektedir.

Nehengâsâ dil-âverler adûyı yutdılar gitdi
Aceb deryâ imiş hakkâ bu leşger-gâh-ı Osmânî

Bakî Divanı, (Küçük 1994: 20).

(*Yiğitler, düşmanı balina gibi yuttular gitti. Doğrusu bu Osmanlı ordugâhı şaşılacak bir denizmiş.*)

Bakî’ye ait örnekte Osmanlı askerinin savaşçılığına vurgu yapılırken, askerlerin düşmanı bir *neheng* gibi yuttuğunu, Osmanlı ordugâhının da şaşıl-

lacak bir deniz olduğu dile getirilmiş. Özellikle “derya” kelimesinin kullanılması ve tek bir askerden değil de bir asker topluluğundan/ordudan bahsedilmesi, beyitteki *neheng* kelimesinin balina olduğunu düşündürmektedir.

Deryâya düşse sâye-i tîg-i mehâbeti
Pertâb iderdi kendüyi sahrâlara neheng

Bakî Divanı, (Küçük 1994: 344).

(*Azamet kılıcının gölgesi deryaya düşse, balina kendini sahralara salardı.*)

Bakî'ye ait örnekte de memduhun azametine vurgu yapılmaktadır. Timsah zaman zaman kıyıya çıkan bir hayvandır, kıyıya çıkmak onun ölümü anlamına gelmez. Ancak balinalar, kıyıya çıkamaz, karada yaşayamazlar. Karaya vurmaları onların ölümüdür. Bu sebeple beyitte geçen *neheng*, balina olmalıdır. Balina öleceğini bildiği halde, memduhun korku dolu kılıcının gölgesi denize düştüğü anda denizde kalamamış ve karaya çıkmayı tercih etmiş olmalıdır. Beyitte geçen derya kelimesi dolayısıyla da *neheng*, balina anlamında kullanılmıştır.

Ki sensin kahr kâfinun pelengi
Belâ ummânınun hûnî nehengi

Lamiî, *Ferhadname*, (Esir 2008: 70).

(*Ki sen kahır dağının kaplanısın, bela okyanusunun kanlı balinasısın.*)¹⁵

Lamiî'nin *Ferhad-nâmesi*'nden alınan örnek yine memduhun azametine vurgu yapar niteliktedir. Bela okyanusunun kanlı *nehengi* şeklindeki tavsiften de *nehengin* balina olduğu anlaşılmaktadır.

17. yüzyılda Haletî, Atayî, Nefî, Süheylî, Üsküdarlı Sırrî ve Vuslatî Ali Bey'e ait toplam 13 beyitte *neheng*, savaş ve savaşla ilgili kelimeler etrafında kullanılmıştır. Bu metinlerde *neheng* kelimesinin geçtiği beyitlerde kelimenin timsah olarak yorumlanmasının mümkün olmadığı örneklerden şunlar seçilmiştir:

Kal'a-i Ummânî sen ummân-ı hûn itdün bu gün
Anda şemşîrûn neheng-i cân-rübâ-yı rûzgâr

Üsküdarlı Sırrî Divanı, (Kazan 2003: 191).

(*Umman kalesini sen bugün kan ummanı haline getirdin. O (okyanusta) senin kılıcın devrin can kapan balinasıdır.*)

Üsküdarlı Sırrî Divanı'ndan alıntılanan örnek, okyanusta canlar alan bir *neheng* üzerine kurulu olduğu için beyitteki *neheng*, açık bir şekilde balınayı düşündürmektedir.

15 Taradığımız manzum metinlerde *nehengin* pelengle birlikte çok fazla kullanıldığını gördük. Bunların bir kısmı kafiye olarak mısra sonlarında bir kısmı da mısra içinde karşımıza çıkmaktadır. Aralarındaki ses benzerliği sebebiyle kafiye hatırına birlikte kullanılmış olabileceği akla gelmekle beraber, asıl sebebin "(...) Deniz balıklarının arasında denizde yaşayan bir hayvandır. Sahrada ve ormandaki aslan menzilindedir" (Dehhoda: CD) şeklinde yapılan *neheng* tanımının olması da muhtemeldir. Klasik şiir metinlerinde hem ses hem de bu anlamsal ilgi gereği *neheng* ve *peleng* sıklıkla bir arada kullanılır.

İdüp bahr-ı Ummânda tîgi şinâ
Neheng-i gama oldı hasmı gıdâ

Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-nâme-i Çehrîn*, (İsen vd. 2003: 108).

(*Kılıcı Umman Denizi'nde yüziip düşmanı gam balinasına gıda oldu.*)

Vuslatî Ali Bey'e ait örnekte geçen *nehengin* Umman Denizi'yle birlikte kullanılmış olması sebebiyle balina olarak düşünülmesi daha uygundur.

18. yüzyılda Kânî, Lebib ve Nâşid'e ait toplam beş beyitte *neheng* kelimesi savaş ve savaşla ilgili kelimeler etrafında kullanılmıştır. Bu yüzyıla ait az sayıdaki beyitten balina anlamına gelenler içinde Nâşid'in beyti örnek olarak alınmıştır:

Sadme-i kahrınla bîm-i câna olsun mübtelâ
Ka'inât-ı cevde mürgân zîr-i bahr içre neheng

Nâşid Divanı, (Alıcı 1998: 245).

(*Kahrının çarpması/belası ile kuşlar havada, balina ise denizin altında can korkusuna müptela olsun.*)

Nâşid'e ait, bu örnek, memduhun azametini ve etrafına korku salan heybetini anlatmaktadır. *Nehengin* denizin altındayken bile can korkusuna düşmesi ile memduhun azameti vurgulanmıştır. Dolayısıyla buradaki *neheng*, balina olmalıdır.

19. yüzyılda Antepli Aynî'ye ait toplam dört beyitte *neheng* kelimesi savaş ve savaşla ilgili kelimeler etrafında kullanılmıştır. Yüzyıla ait dört örneğin üçünde *neheng*, balina anlamıyla metinlerde yer alır. Söz konusu beyitlerden seçilen örnek aşağıdadır:

Yem-i eşi''a-i tîgında mevc-i cevherini
Cüyüş-ı düşmene cüş-ı neheng ider meh-tâb

Antepli Aynî Divanı, (Arslan 2004: 58).

(*Mehtap, kılıcının parlaklığının (oluşturduğu) denizde, kılıcındaki menevişleri düşman ordusuna balinanın hareketi/saldırısı gibi gösterir.*)

Bu, memduhun savaşçılığına yönelik övgü ifadeleriyle kurulmuş bir beyittir. Kılıcının üzerindeki mücevherlerin ay ışığında denize yansması, düşmana balina gibi görünmektedir. Bir deniz savaşı tasviri olmalıdır. Beyitte geçen yemm kelimesi de *nehengin* balina olduğunu düşündürmektedir.

III. "Neheng" in Av ve Bununla İlgili Kelimeler Etrafında Kullanımı

Gerek *nehengin* pusuya yatarak sessizce avını beklemesi, onu avlaması, kendisine lokma yapması, gerekse *nehengin* bir kişi tarafından avlanmasını yani *neheng* avcılığını konu edinen örnekler, bu başlık altında değerlendirilmiştir. Taradığımız klasik edebiyat metinleri içinde *neheng* kelimesinin av, avcılık, pusu ve bunlarla ilgili kelimeler etrafında kullanıldığı 15-19. yüzyıllara ait 16 örnek beyit/cümle tespit edilmiştir.

15. yüzyılda Sinan Paşa (*Tazarru-nâme*), Ahmed-i Rıdvân (*Husrev ü Şîrîn*) ve Tâci-zâde Cafer Çelebi'ye ait toplam dört beyitte *neheng* kelimesi av ve avla

ilgili kelimeler etrafında kullanılmıştır. Bunlar içinde sadece Tacî-zâde Cafer Çelebi'ye ait olan beyitte *neheng*, balina karşılığında kullanılmıştır diğer örneklerde ise bu anlamı destekleyecek bir ipucu bulunmaz:

Her kadirga bir neheng-i cân-sitândur gûyiyâ
K'ana her dem tu'me olmuş lücce-i deryâ-makâm

Tâcî-zâde Divanı, (Erünsal 1983: 85).

(Her kadirga sanki can alıcı bir balınadır ki ona derya gibi okyanus her an lokma/azık olmuş.)

16. yüzyılda Mustafa Çelebi (*Varka ve Gülşah*), Âşık Çelebi (*Meşairü ş-şuarâ*), Nev'î, Lamiî (*Ferhad-nâme*), Hayalî ve Âlî'ye ait toplam 10 beyitte; 17. yüzyılda *Haletî* ve *Sakîb Mustafa Dede* divanlarında toplam 2 beyitte *neheng*, av ve avla ilgili kelimeler etrafında kullanılmıştır.

El öpüp tevbe itdi sayda peleng
Suyı talup içer denizde neheng

Meşairü ş-şuarâ, Sultan Selim biyografisi (Kılıç 1994: 71).

(Kaplan el öperek ava tövbe etti. Balina denize dalarak suyu içer.)

Şikâr-bâz-ı cihânız ki yok halâsa mecâl
Düşerse bahr-i muhîtin nehengi dâmumuza

Hayalî Divanı, (Tarlan 1992: 271).

(Dünya avcılarınız ki okyanusun balinası tuzağımıza düşerse, kurtulmaya mecali olmaz.)

Neheng-i gayrete yek lokmadur 'ukûl ü nüfûs
Gönül gerek dür-i yektâ-yı 'ibrete gavâs

Sakîb Mustafa Dede Divanı, (Arı 2003: 374).

(Akıllar ve canlar (nefisler) gayret balinasına bir lokmadır. İbretin o eşsiz incisine dalgıç (olacak) gönül gerek.)

IV. “Neheng”in Su İçinde Oynayarak Hareket Etmesi ve Denize Dalıp Deniz Suyunu İçmesi Özellikleri Etrafında Kullanımı

Bu başlık altında, *neheng*in denizin dibine dalması, denizin suyunu bitirecekmişçesine içmesi, tekrar deniz yüzeyine çıkması, su içinde oynayarak hareketi ve yüzmesinin söz konusu edildiği örnekler yer alır. Taradığımız metinlerde bu anlam ilgisiyle 16. yüzyılda iki örnek tespit edebildik. Örneklerin her ikisi de Âşık Çelebi'ye aittir:

“Deryâda neheng nehîbinden suyu talup içer.
Sahrâda cûylar sine sine gezer”.

Meşairü ş-şuarâ, Azmî biyografisi, (Kılıç, 1994: 583).

(Deryada balina, korkusundan dalıp suyu içer. Sahrada ırmaklar sine sine (kor-ka korka) gezer/âkar.)

“Mülk-i deryânun neheng-i pür-ferhengleri meh-tâbda sipihri pür-kevkebi göricek şebîke-i sayd-ı şâhî sanup havflarından suyu talup içerler”.

Meşairü ş-şuarâ, Sultan Selim biyografisi (Kılıç 1994: 71).

(Deniz hükümdarlığının bilgili balinaları mehtapta yıldızlarla dolu gökyüzünü gördüklerinde (onu), padişahın av için kullandığı ağ sanıp korkudan (deryaya) dalarak suyu içerler.)

Her iki örnekte de görüleceği üzere *nehengin* deryaya dalması, azametinden korkulan biri sebebiyledir. Sanki korkusundan kendini görünmez kılmak, varlığını söz konusu kişiye hissettirmemek ekseninde kurgulanmış ibareler, balinaların da ayırt edici özelliklerinden biri olan derinlere dalmalarını, denizin suyunu içip akciğer solunumu yaptıkları için bu suyu yine deniz yüzeyinde fışkırtmalarını akla getirir. Dolayısıyla söz konusu örneklerde *neheng* balina karşılığı kullanılmış olmalıdır.

V. “Neheng”in SadeF, İnci, Mercan Gibi Denizden Çıkarılan Değerli Taşlar ve Yüzücülük ve Dalgıçlıkla Birlikte Kullanımı

İnci, ılıman ve sıcak denizlerde sürüler halinde yaşayan istiridyelerin içinden çıkarılan değerli bir taş olarak bilinir. Ekonomik açıdan değerli bir taş oluşu, *Kuran*'da Rahman suresinde inciden bahsedilmesi ve cennet süslerinden kabul edilmesi, edebî metinlerde de inci (dürr) ve sadefin önemli ve özel şeylerin benzetilene olarak kullanımını beraberinde getirmiştir. Değerli taşların denizin derinliklerinde olması dolayısıyla dalgıçlık da bu noktada inci ve mercan gibi değerli taşlarla birlikte düşünülmelidir.

Taradığımız metinler içinde *nehengin* değerli taşlarla, yüzücülük, dalgıçlık ve sese karşı duyarlılıkla birlikte kullanıldığı 14. yüzyılda Nesimî, 16. yüzyılda Âşık Çelebi, Hayalî, Âlî, 17. yüzyılda Mezakî, Vuslatî Ali Bey ve 18. yüzyılda Şeyh Galib'e ait toplam 11 beyit/cümle tespit edildi. Bunlar arasından seçilen örnek beyitler şunlardır:

Neheng-i mecma'ul'-bahreyn uruç etdi mekânından
SadeF ağzındaki dürrü bıraktı ka'r-ı deryâya

Nesimî/*Mecmû'atü'n-nezâir*, (Canpolat 1995: 41).

(İki denizin birleştiği noktanın balınası, mekânından yukarı çıktı. SadeF ağzındaki inciyi denizin dibine bıraktı.)

Hayâlî bahr-i fikretde nehengâsâ şinâverdür
Yetim ol bahr ka'rında yüzer gavvâs-ı gevherdür

Meşairü ş-şuarâ, Yetim Biyografisi, (Kılıç 1994: 334).

(Hayali, düşünce denizinde balına gibi yüzücüdür. Yetim, o denizin dibinde yüzen, inci arayan dalgıçtır.)

Mahabbet bahri kim dürr-i şeb-efrûz ile memlûdur
Nehenginden idersen ihtirâzı dalabilmezsin

Hayalî Divanı, (Tarlan 1992: 243) .

(Aşk denizi, geceyi aydınlatan inci ile doludur, balinasından korkarsan dalamazsın.)

Hayâlî umkuna gavs eyle bul şol dürr-i yektâyı
Hazer idüp nehenginden dime deryâdan el çekdüm

Hayalî Divanı, (Tarlan 1992: 213) .

(Hayalî, derine dal, o iri taneli kıymetli inciyi bul. Balinadan korkup da deryadan el çektim, deme.)

Hâme mânend-i neheng anda şinâverlik ider
Gerçi bir bahr-i serî ü'l-cereyândur sühanüm

Mezakî Divanı, (Mermer 1991: 172).

(Her ne kadar sözüm, hızlı akan bir deniz ise de kalem o denizde balina gibi yüzer.)

Safâ-yı meşrebi bir bahr-ı bî-kerândır anun
O bahr içinde şinâh-ı neheng eder mehtâb

Şeyh Galib Divanı, (Kalkışım 1994: 62).

(Onun mizacının eğlencesi uçsuz bucaksız bir denizdir. Mehtap, o denizin içinde balina gibi yüzer.)

Görüleceği üzere bu alt başlıkta değerlendirilen örnekler, inci gibi değerli taşların denizden çıkarılması, dalgıçlık ile balinaların yüzme yetenekleri üzerinde kurulmuştur. Söz konusu örneklerde geçen *nehengin* timsah olamayacağına bu kategoride delili oldukça fazladır. Öncelikle incinin çıkarıldığı istirdiyelerin ılıman ve sıcak denizlerde yaşamaları, dalgıçlık ve büyük deniz anlamındaki kelimelerin tümünün aynı beyit/cümlede geçmesi söz konusu canlıların ırmaklarda yaşayan timsah olamayacağını açıkça ortaya koyar. Dolayısıyla bu bağlamda kullanılan *neheng* balina olarak anlandırılmalıdır. 15. yüzyıl edebî metinlerinde geçen *neheng* kelimesinin çoğunlukla timsah anlamında kullanıldığı diğer alt başlıklarda da belirtilmişti. Bu alt başlıkta 14. yüzyılda sadece Nesimî'ye ait bir beyit yer almakta ve söz konusu *neheng*, Rahman suresine yapılan gizli bir göndermeyi de içeren *mecmaü'l-bahreyn* ifadesinden ötürü balınayı çağrıştırmaktadır.

VI. “Neheng”in Gemilerle İlişkili Olarak Kullanımı

Taradığımız metinlerde 15-16. yüzyıllardan Karamanlı Aynî, Bâli ve Lamiî'ye ait 3 örnekte *nehengin* gemileri takip etmesi, hatta gemilerle yarışması, gruplar halinde dolaşmaları sebebiyle şiire konu edildiği görülür. Söz konusu özellikler tamamen balinalara ait olduğu için bu başlık altında ele alınan örneklerde *nehengin* balina anlamıyla kullanılmış olduğu düşüncesindeyiz.

Tûfân-ı Nûh idüp giresin ger gemiye sen

Yanunca çün neheng oluban ben şinâh idem

Karamanlı Aynî Divanı, (Mermer 1997: 541).

(Nuh tufanı meydana getirip sen gemiye gir, ben balina olarak senin yanın sıra yüzeyim.)

Beyitteki, tufan sırasında geminin yanı sıra yüzen canlının balık sınıfından bir hayvan olduğunu Hint mitolojisindeki tufan efsanesi de destekler. Hint inancında tufan sırasında başöğretmen Mano'ya (İslam inancındaki Nuh Peygamber'e karşılık geldiği düşünülebilir) tanrı Vişnu, balık kılığında rehberlik ederek, Mano'nun gemisini yönlendirir ve karaya çıkmasına yardım eder (Yıldırım 2008: 688-689).

Cümle keştî yürüye düşmene mânend-i neheng
Çihl-pâlar ayag altına ala deryâyı

Bâlî Divanı, (Sinan 2004: 72).

(*Bütün gemiler balina gibi düşmanın üzerine yürüsün. Kırk ayaklar, denizi ayaklar altına alsın.*)

VII. “Neheng”in Ejderhaya Benzetilerek Kullanılması

Nehengin, korkutuculuk, öldürücülük, azamet ve heybet ilgileriyle bir arada kullanıldığı örneklere yukarıda yer verilmişti. Bu örneklerde *neheng*, okyanus ve balina avı gibi kelimenin balina olmasının kuvvetle muhtemel olduğu ipuçları ile birlikte yer almıştı. Burada da *nehengin* yine kan dökücülük, öldürücülük ve ürkütücülük özelliklerinden bahsedilir. Ancak örneklerde *nehengin* çoğunlukla ağzından ateş saçan bir ejderha imajıyla ele alındığı dikkati çeker. Ejderha benzetileni, timsahın şekil olarak ejderha ile olan benzerliğini akla getirmektedir. Dolayısıyla bu başlık altındaki örneklerin –beyit içinde balina olabileceğini destekleyen başka ipuçları olmadığı için– bir kısmında *neheng*, timsah karşılığında kullanılmışken sayıca daha az bir kısmı balınayı çağrıştırmaktadır. 16.yy.da Fuzulî, Lamiî, Âlî, Nev’î-zâde Atayî, Ahdî, Emrî ve Hayalî’ye 18.yy.da Lebib’e ait toplam 8 örnekte *neheng*, ağzı açık vaziyette hasmını bekleyen, ağzından ateş saçan ve dem çeken bir ejderha benzetileni ile şiire konu edilmiştir. Bunlar içinde Ahdî, Emrî, Hayalî ve Lebib’e ait örneklerde *neheng* balina anlamındayken diğer örneklerde timsah anlamındadır.

Her kaçan dem çeke neheng-i ecel

Katrece gelmeye ana ‘ummân

Gülşen-i şuarâ, Sahr-i Sanî biyografisi (Solmaz 2005: 180).

(*Ne zaman ecel balinası dem çekse, okyanus onun için bir damla kadar dahi olmaz.*)

Muhî-i ‘ışkda ben ol neheng-i ejdehâ-kâmam

Yedi deryâyı nûş itdüm hemân bir demde dem çekdüm

Emrî Divanı, (Saraç 2002: 196).

(*Aşk okyanusunda ben o ejderha damaklı balınayım ki yedi deryayı hemen içtim ve bir anda dem çektim.*)

Muhî-i aşkda ben ol neheng-i ejdehâ-kâmam

Yedi deryâyı lerzân eyledüm her geh ki dem çekdüm

Hayalî Divanı, (Tarlan 1992: 210).

(*Aşk okyanusunda ben o ejderha damaklı balınayım. Dem çektğim her zaman yedi deryayı titretirim.*)

VIII. “Neheng”in Kıyı, Sahil ve Buna Bağlı Kelimelerle Kullanımı

İncelediğimiz metinlerde sadece dört beyitte *neheng* kıyı, kıyıya vur-, karaya çık- kavramlarıyla bir arada kullanılmıştır. Bunlardan üçü 16. yüzyılda Âhî, Lamiî ve Hayalî’ye biri de 18. yüzyılda Lebib’e aittir. Kıyı, tek başına selâmeti ve kurtuluşu işaret etse de “kıyıya vur-”, “kendini denizden dışarı at-”,

geri planında ölümünü barındıran eylemlerdir. Ahî ve Lamiî'ye ait örneklerde *nehengin* korkusundan balıklar kendini denizden dışarı atarak intihar yoluna gittikleri için söz konusu beyitlerde *nehengin* balina olduğu kesin değildir. Ancak Hayalî ve Lebib'e ait aşağıdaki örneklerde *neheng* balina anlamında kullanılmıştır:

Ka'ruma irmez neheng-i akl ey sâhil-nîşin
Lücce-i aşkem bu deryâlar kenârumdur benüm

Hayalî Divanı, (Tarlan 1992: 214).

(Ey kıyıda oturanlar, akıl balinası benim derinliğime eremez. Aşk okyanusuyum, bu denizler benim sahilimdir).

Ol neheng-i hüsnü ilkâya kenâr-ı vuslata
Tünd-bâd-ı 'aşk ile deryâ gibi cûş eyledim

Lebib Divanı, (Kadıoğlu 2005: 502).

(O güzellik balinasını vuslat kıyısına bırakmak için aşk kasırgasıyla derya gibi coştum.)

IX. Bunların Dışında Kalan Kullanımlar

15. yüzyılda Rumî, Firdevsî-i Tavîl, Şeyhî, Sinan Paşa; 16. yüzyılda Revanî, Âşik Çelebi, Lamiî, Hayalî, Âlî; 17. yüzyılda Nev'i-zâde Atayî'ye ait toplam 17 örnekte kullanılan *neheng* kelimesi yukarıda benzetme ilgilerine göre gruplandırılmış alt başlıkların herhangi birine dâhil edilememiştir. Söz konusu beyit/cümlelerin kiminde *neheng* timsah anlamındayken kiminde balina anlamındadır. Bu alt başlık için seçilen örnekler şunlardır:

Ejder-i çerh-i nîl-reng gibi
Yidi bahri geçüp neheng gibi

Meşairü ş-şuarâ, Âhî biyografisi (Kılıç 1994: 256).

(Lacivert renkli feleğin ejderi gibi yedi denizi geçip bir balina gibi ...)

Peleng-âsâ idersem kûhı melcâ
Neheng-âyîn kılursam bahri me'vâ

Lamiî, Ferhadname, (Esir 2008: 75).

(Kaplan gibi dağı mesken tutarsam, balina gibi denizi yer edinirsem...)

Hikmet nedür ki bu felek-i âbgîne reng
Gâhî neheng şekline girer gehî peleng

Revani Divanı, (Avşar 2009: 52).

(Billur renkli feleğin bazen balina/timsah bazen kaplan şekline girmesinin hikmeti/sırrı nedir?)

Sonuç

Nehengin klasik Türk edebiyatı metinlerindeki anlam katmanları sorgulanırken 14-19. yüzyıl Türk edebiyatı verimleri arasında *neheng* kelimesinin geçtiği, çoğu manzum olan 122 örnek tespit edildi. *Neheng*, 15. yüzyıla ait metinlerin önemli bir kısmında Nil Nehri ile birlikte kullanılmıştır. Bu örneklerin

büyük çoğunluğunda *neheng* ile kastedilen timsahtır. Bunun istisnası olarak, 14. yüzyılda Nesimî ve Kadı Burhaneddin ve 15. yüzyılda Taci-zâde Cafer Çelebi'nin beyitleri dikkate değerdir. Bu beyitlerde *neheng*, balina anlamına daha yakındır. Ancak 16. yüzyıl ve sonrası edebî metinlerinde geçen *neheng* kelimesinin önemli bir kısmının timsah anlamıyla karşılanması mümkün görünmemektedir. Gemilerle yarış yapma, okyanusun dibine dalma, denizin suyunu bitirecekmişçesine içme, suyun içinde oynayarak hareket etme, gruplar halinde dolaşma ve çok iyi yüzücü olma özelliklerinin dile getirildiği beyit/cümlelerde kelimenin timsah anlamında kullanılmadığı açıktır. Dolayısıyla kimi sözlüklerde de işaret edildiği gibi bu eylemlerle ilintili olarak kullanılan *neheng* kelimesini okyanuslarda yaşayan heybetli bir canlı –balina– olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Sonuç olarak, 16. yüzyıl ve sonrasındaki metinlerde *nehengin*, hem timsah hem de balina anlamı göz önünde bulundurularak yorumlanması gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- [Erişim] http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Tempdosyalar/109865_refiqzekaxendan.pdf, (28.07.2008).
- [Erişim] <http://www.hayvanansiklopedisi.com/Asil-Timsahlar.html> (05.05.2008).
- Akkuş, Metin (1993), *Nefî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Alicı, Lütfi (1998), *Divan-ı Nâşid, İnceleme-Tenkitli Metin*, İnönü Üniversitesi SBE DT, Malatya.
- Altaylı, Seyfettin (Hemaset-Züyültü) (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yay.
- Arı, Ahmet (2003), *Mevlevilikte Bir Hanedanlık Kurucusu Sakıb Dede ve Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Arslan, Mehmet (2004), *Antepli Aynî Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Avşar, Ziya (2009), *Revânî Divanı*, T. C. KTB Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, [Erişim] <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> [10.07.2009]
- Ayverdi, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yay.
- Bayram, Ömer (2005), *Azerbaycan Sahası Tezkireleri ve Seyyid Azim Şirvanî Tezkiresi*, GÜ SBE DT, Ankara.
- Canpolat, Mustafa (1995), *Ömer Bin Mezid Mecmûatü'n-nezâir*, Ankara: TDK Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmed ve M. Ali Tanyeri (1990), *Üsküplü İshak Çelebi Divanı*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1977), *Yahya Bey Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmed (2001), *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Dehhoda, Ali Ekber, *Lugat-nâme*, Şirket-i Prochest, CD, Tahran.
- Demirsoy, Ali (1992), *Yaşamın Temel Kuralları*, C.III, Ankara: Meteksan A.Ş. Yay.
- Devellioğlu, Ferit (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Ergin, Muharrem (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

- Erünsal, İsmail (1983), *The Life and works of Tacizade Cafer Çelebi with a critical edition of His Divan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Esir, Hasan Ali (2008), *Ferhad-Nâme (Lâmîî)*, Giriş-Metin, T. C. KTB Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, [Erişim] <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> [8.11. 2008].
- Gülkarian (Güldiken), Kadir (1375), *Moheg Türkçe-İngilizce-Farsça Sözlük*, Tebriz: Nobel Yay.
- İbrahim Cûdî Efendi (2006), *Lugat-ı Cûdî*, Ankara: TDK Yay.
- İsen, Mustafa ve İsmail Hakkı Aksoyak (2003), *Vuslatî Ali Bey, Gazâ-nâme-i Çehrîn*, Ankara: AKM Yay.
- Kadioğlu, İdris (2005), *Diyarbakırlı Lebîb: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yay.
- Kalkışım, Muhsin (1994), *Şeyh Galib Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kanar, Mehmet (2000), *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi Yay.
- Karahan, Abdülkadir (1966), *Kanunî Sultan Süleyman Çağrı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay .
- Karaköse, Saadet (1994), *Nev'î-zâde Atayî Divanı, Kısmî Tahlil-Metin*, İnönü Üniversitesi SBE DT, Malatya.
- Kazan, Şevkiye (2003), *Üsküdarlı Sırrî Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği Divan'ı (Tenkitli Metin İnceleme) ve Şerhu Medhi'n-Nebi*, GÜ SBE DT, Ankara.
- Kılıç, Filiz (1994), *Meşairü'ş-şuarâ İnceleme-Tenkitli Metin*, GÜ SBE DT, Ankara.
- Kurnaz, Cemal (1996), *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: MEB Yay.
- Küçük, Sabahattin (1994), *Bâkî Divanı*, Ankara: TDK Yay.
- Mehmed Salahî (1313), *Kamus-ı Osmanî*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Mermer, Ahmet (1991), *Mezakî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkildi Metni*, Ankara: AKM Yay.
- Mermer, Ahmet (1997), *Karamanlı Aynî ve Divanı*, Ankara: AkçağYay.
- Olgun, İbrahim ve Cemşid Drağsan (1350), *Türkçe-Farsça Sözlük*, Tahran: Çaphane-i Hâce Yay.
- Öztürk, Mürsel ve Derya Örs (2000), *Burhan-ı Katı*, Ankara: TDK Yay.
- Redhouse, James W. (2001), *Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Salehpur, Cemşid (1370), *Farsça Türkçe Genel Sözlüğü*, C.2, Tebriz: Lâle Yay.
- Saraç, Yekta (2002), *Emrî Divanı*, İstanbul: Eren Yay.
- Sefercioğlu, M. Nejat (2001), *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara: Akçağ Yay.
- Sinan, Betül (2004), *Bâlî Çelebi Divanı, İnceleme-Metin*, Boğaziçi Üniversitesi SBE, YLT, İstanbul.
- Steingass, F. (1975), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beyrut: Librairie Du Liban Yay.
- Şemseddin Sami (1989), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Şemseddinoğlu Mustafa (1313), *Ahter-i Kebîr*, İstanbul: Sahhafiyye-i Osmaniye Matbaası.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), *Hayalî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Tolasa, Harun (2001), *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yay.
- Toparlı, Recep (2000), *Ahmed Vefik Paşa Lehce-i Osmanî*, Ankara: TDK Yay.
- Yakınî, (Yz), *Ta'bir-nâme*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y 399.
- Yıldırım, Nimet (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı Yay.

